

KS. ALOJZY SZORC

POSZUKIWANIE PISM KARDYNAŁA STANISŁAWA HOZJUSZA
PRZEZ KOMISJĘ HISTORYCZNĄ
W JEGO PROCESIE BEATYFIKACYJNYM

W 1970 r. na polecenie kardynała Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski, diecezja warmińska przejęła od diecezji chełmińskiej zadanie przygotowania materiału do procesu beatyfikacyjnego kardynała Stanisława Hozjusza. Wyłonił się wówczas problem występujący we wszystkich tego rodzaju procesach, mianowicie konieczność zebrania pism danego kandydata na ołtarze.

Do wypełnienia tego zadania ówczesny biskup warmiński Józef Drzazga powołał trzyosobową komisję. Weszli w jej skład historycy dziejów kościelnych, znawcy głównych zasad teologii i metody historycznej. Byli to:

1. Bp Jan Władysław Obląg (1912-1988), sufragan diecezji warmińskiej, wieloletni wykładowca historii Kościoła w Warmińskim Seminarium Duchownym w Olsztynie, dobry znawca dziejów Warmii, gdzie Stanisław Hozjusz był przez 28 lat biskupem.

2. O. Henryk Damian Wojtyska (1933-2009), członek Zgromadzenia Pasjonistów, doktor teologii, następnie doktor habilitowany i profesor. Należał do najwybitniejszych historyków Kościoła i znawców Soboru Trydenckiego. Rozprawę doktorską napisał na Uniwersytecie Gregoriańskim pod kierunkiem jezuity, profesora Vincenzo Monachino. Tytuł rozprawy, opublikowanej drukiem (Rome 1967), brzmi: *Cardinal Hosius Legate to the Council of Trent*. W dodatku źródłowym (s. 273-386) o. Wojtyska opublikował 64 listy do i od Hozjusza z l. 1560-1563.

3. Ks. Alojzy Szorc (ur. w 1935 r.), doktor teologii, od 1988 doktor habilitowany, a od 1999 r. profesor tytularny. Wykładał historię Kościoła w Warmińskim Seminarium Duchownym, dobrze poznał archiwa polskie i szereg zagranicznych.

Komisja Historyczna była świadoma, że do jej zadań należy zebrać i przedłożyć Kongregacji wszystkie pisma Hozjusza. Składają się na nie dwa duże bloki przekazów:

- 1) dzieła
- 2) korespondencja Hozjusza.

A. DZIEŁA

Jeżeli chodzi o dzieła Hozjusza, to sprawa jest prosta, były bowiem one drukowane jeszcze za życia autora i zachowały się w komplecie. Według zasad edycji tekstów już raz drukowanych przy dziełach wszelkiego rodzaju, literackich, teologicznych, filozoficznych, muzycznych itp. najbardziej wartościowy jest ostatni druk, który ukazał się za życia autora. Znaczenie rękopisu dzieła nie jest tak wielkie jak przy listach, autorzy bowiem często nanosili poprawki na tekst drukowany, nie bacząc na tekst rękopiśmienny. Najlepsze wydanie dzieł Hozjusza pochodzi z 1584 r.

Nadzorował je sekretarz Hozjusza, Stanisław Reszka, który jeszcze miał możliwość rozmawiania z samym Hozjuszem. Pełny tytuł tej publikacji brzmi: *D. Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum et episcopi Varmiensis Opera Omnia in duobus divisa tomos, Coloniae apud Maternum Cholinum Anno M.D.LXXXVIII*. Publikacja ta jest w dwóch tomach, w których zawarte są wszystkie dzieła, jakie napisał Hozjusz, a są to w kolejności przyjętej w tym druku:

1. *Confessio catholicae fidei Christiana*, Hosii opera, tomus I, paginae 1-416;
2. *Confutatio prolegomenon Brentii*, Hosii opera, tomus I, paginae 419-609;
3. *De expresso Dei verbo*, Hosii opera, tomus I, paginae 610-643;
4. *Dialogus pius et doctus de communione sacrae Eucharistiae sub utraque specie panis et vini, coniugio sacerdotum et Sacro in vulgari lingua celebrando*, Hosii opera, tomus I, paginae 644-668;
5. *De iudicio et censura ministrorum Tigurinensium et Heidelbergensium de dogmate contra adorandam Trinitatem in Polonia nuper sparso*, Hosii opera, tomus I, paginae 669-707;
6. *De loco et auctoritate Romani Pontificis in Ecclesia Christi et conciliis*, Hosii opera, tomus I, paginae 708-719;
7. *Palinodia sive recantationes septem Fabiani Quadrinatini Gedanensis, cum factus esset ex lutherano christianus, recitatae Brunsbergae in Collegio Societatis Jesu, ab Illustrissimo Cardinali Hosio conscriptae*, Hosii opera, tomus I, paginae 719-760;
8. *De opresso Dei verbo*, Hosii opera, tomus II, paginae 1-61;
9. [*Stanislai Hosii descriptio propriae disputationis cum magistratibus trium civitatum suae dioecesis Toruń, Elbląg, Braniewo, doctrinae luteranae addictis*]:
  - a) *De actis cum Torunensibus, Anno Domini MDLI*, ad Martinum Cromerum, Hosii opera, tomus II, paginae 61-70;
  - b) *De actis cum Elbingensibus, Anno Domini MDLIII*, Hosii opera, tomus II, paginae 70-81;
  - c) *De actis [cum Elbigensibus] in comitiis Prussiae Graudentinensibus, Anno Domini MDLIII*, Hosii opera, tomus II, paginae 82-85;
  - d) *De actis [cum Elbigensibus] in comitiis Prussiae Graudentinensibus, Anno Domini MDLVI*, Hosii opera, tomus II, paginae 85-91;
  - e) *De actis cum Braunsbergensibus, Anno Domini MDLXIII*, Hosii opera, tomus II, paginae 92-100;
  - f) *De actis cum Elbigensibus in arce Heilsbergensi Anno Domini MDLXV*, Hosii opera, tomus II, paginae 100-103;
  - g) *De actis cum Elbigensibus, Anno Domini MDLXVIII*, Hosii opera, tomus II, paginae 103-124;
  - h) *De actis cum Elbigensibus, Anno Domini MDLXVIII*, Hosii opera, tomus II, paginae 124-131.

B. EPISTOLAE AB HOSIO SCRIPTAE ET AD EUM DOTAE

Przez korespondencję rozumiemy listy pisane i wysyłane przez konkretną osobę, a także listy, które do niej napływały. Często korespondencja wybitnych osób była

i jest przedmiotem zainteresowania ze względu na bogactwo treści, a czasami i pewną doraźną modę. Takie na przykład walory przedstawiała korespondencja Erazma z Rotterdamu († 1535). Cieszyła się ona wzięciem za jego życia, ale i wiele lat po śmierci.

Korespondencja Hozjusza, najszerzej pojęta, to blok listów liczący około 12 tysięcy rozproszonych po wielu archiwach Europy. Na wartość tej korespondencji zwrócili uwagę uczeni zgromadzeni przy Akademii Umiejętności w Krakowie. Z ich inicjatywy w 1879 r. zaczęto publikować tę korespondencję. Od tego czasu datuje się systematyczna publikacja korespondencji Hozjusza, chociaż pomiędzy poszczególnymi edycjami listów są duże przerwy czasowe.

1. Publikacja systematyczna

Systematyczna publikacja korespondencji kard. Hozjusza rozpoczęła się w 1879 r. i trwa do chwili obecnej. W jej ramach zostały wydane następujące zbiory:

a) *Dwa obszernie tomy opublikowane w XIX w.*

1. *Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarie episcopi Varmiensis (1504-1579) et quae ad eum scriptae sunt epistolae tum etiam eius orationes legationes*, t. 1, 1525-1550, ediderunt Franciscus Hipler et Vincentius Zakrzewski, Cracoviae 1879, in folio, pp. 476.

2. *Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarie episcopi Varmiensis (1504-1579) et quae ad eum scriptae sunt epistolae tum etiam eius orationes legationes*, t. 2, 1551-1558, ediderunt Franciscus Hipler et Vincentius Zakrzewski, Cracoviae 1886, in folio, pp. 1119.

b) *Trzy tomy opublikowane w XX w.*

3. *Korespondencja Stanisława Hozjusza kardynała i biskupa warmińskiego*, t. 3, 1558-1561, cz. 1, 10 V 1558 – 31 VIII 1560, oprac. Henryk Damian Wojtyska, „Studia Warmińskie” 17(1980), ss. 464. Druga część tego tomu, także w opracowaniu o. Wojtyski, obejmująca okres 1 IX 1560 – 31 XII 1563, nie ukazała się.

4. *Korespondencja Stanisława Hozjusza kardynała i biskupa warmińskiego*, t. 5: 1564, oprac. Alojzy Szorc, „Studia Warmińskie” 13(1976), ss. 686.

5. *Korespondencja Stanisława Hozjusza kardynała i biskupa warmińskiego*, t. 6: 1565, oprac. Alojzy Szorc, „Studia Warmińskie” 15(1978), ss. 647.

Z powyższego zestawienia widzimy, że dotychczas poza systematyczną publikacją znalazły się listy do i od Hozjusza za okres 20 VIII 1560 – 31 XII 1563 oraz z lat 1566-1579.

2. Publikacje wyrywkowe

Oprócz publikacji systematycznej wiele listów Hozjusza i do Hozjusza było zamieszczonych w różnych seriach i dodatkach źródłowych. Tych publikacji jest wiele i nie będziemy ich wszystkich tu przytaczać, oprócz kilku, w których liczba tych listów jest znaczna. Są to publikacje następujące:

1. Listy od Hozjusza do różnych osób opublikowane przez Stanisława Reszkę w drugim tomie omawianej już edycji *D. Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarie et episcopi Varmiensis Opera Omnia* p. 145-453. Są tu listy z l. 1538-

1579. Zbiór ten zawiera tylko listy wysłane przez Hozjusza, nie ma zaś wcale listów kierowanych do niego. Podstawą wydania Reszki jest kopiariusz listów sporządzony w XVI w. przez Tomasza Tretera († 1610). Kopiariusz ten, w postaci dużego kodeksu, znajduje się obecnie w Archivio Segreto Vaticano, MS. Consilio di Trento 35. W kopiariuszu tym są własnoręczne adnotacje Reszki i dyrektywy dla drukarza, co należy drukować, a co opuścić. Te dawne publikacje pod względem wartości metody są bardzo niedoskonałe. Z tego kodeksu i publikacji Reszki obficie korzystali wydawcy słynnej serii *Annales Ecclesiastici*, Baronius, Bzovius, Reynaldus, Laderchi, Theiner.

2. Ernestus Salomon Cyprianus, *Tabularium Ecclesiae Romanae saeculi Decimi sexti*, Francofurti et Lipsiae 1743, ss. 560. W tomie tym opublikowane są listy z kodeksów przechowywanych w bibliotece Ducali Saxo Gotha. Są tu listy różnych osób do Hozjusza i tylko kilka listów od Hozjusza do Juliusza Pflug.

3. *Uchansiana seu collectio documentorum illustrantium vitam et res gestas Jacobi Uchański archiepiscopi Gnesnensis*, t. 1-5, wyd. Teodor Wierzbowski. Prawie cały tom trzeci (Warszawa 1890) poświęcony jest Hozjuszowi; na s. 1-246 opublikowano 117 listów Hozjusza do Uchańskiego i odwrotnie, z l. 1561-1573.

4. *Nuntiatuerberichte aus Deutschland 1560-1572*, Bd. 1, *Die Nuntien Hosius und Delfino 1560-1561*, bearb. von S. Steinherz, Wien 1897, pp. 452.

5. Wiele listów Hozjusza i do Hozjusza opublikowanych zostało w dużej serii *Monumenta historiae Societatis Jesu*, a zwłaszcza w siedmiotomowym dziele opracowanym przez Ottona Braunsbergera *Canisii epistolae*.

3. Kwerenda przeprowadzona przez Komisję Historyczną

Komisja w wymienionym wyżej składzie (Obłąk, Wojtyńska, Szorc) pracowała w ścisłym kontakcie z postulatorem procesu hożańskiego w Rzymie, karmelitą bosym Michałem Tadeuszem Machejkiem. On właśnie w Kongregacji do Spraw Kanonicznych dowiedział się, że dla spraw procesu należy skompletować tylko listy Hozjusza dotąd nie publikowane, pisane wyłącznie przez Hozjusza, a więc autografy oraz oryginały, czyli pisane przez sekretarzy, a podpisane przez Kardynała. Kongregacja nie wymagała kopii czy minut, przy których nie ma absolutnej pewności co do autorstwa piszącego. Należało zatem zebrać autografy i oryginały z okresu 20 VIII 1561 – 31 XII 1563 oraz od 1566 do 1579 r. Komisja Historyczna, aby mieć przegląd piśmienniczej spuścizny epistolograficznej Hozjusza, sporządziła kartotekę wszystkich listów do i od Hozjusza, nieujętych w publikacji systematycznej. Początkowa partia tej kartoteki została opublikowana przez H. D. Wojtyńską i Irenę Makarczyk: *Rejestr korespondencji Stanisława Hozjusza biskupa warmińskiego (1560-1563)*, Olsztyn 2003, ss. 167.

Komisja Historyczna postawiła sobie za cel publikację korespondencji Hozjusza. To spowodowało, że przeprowadziła bardzo szeroko zakrojoną i możliwie kompletną rejestrację korespondencji Hozjusza i to nie tylko listów pisanych przez Kardynała, ale też i adresowanych do niego. W sumie zarejestrowano około 12 tysięcy listów, z czego około 3 tysiące, to listy od Hozjusza. Oryginalne listy Hozjusza, dotąd nie

publikowane, zostały przez członków Komisji odpisane z przekazów źródłowych i w 1985 r. w formie maszynopisu przekazane do Kongregacji w Rzymie. Listy pisane przez różnych autorów do Hozjusza też rejestrowano, ale tylko dla celów wydawniczych.

Najbardziej intensywna kwerenda była prowadzona przez dwóch członków Komisji – o. Wojtykę i ks. Szorca w latach 1970-1973. Potem ks. Szorc sam prowadził kwerendę uzupełniającą i czyni to do dziś, chociaż udało mu się znaleźć tylko pojedyncze listy w niewielkiej liczbie. Komisja Historyczna miała do dyspozycji materiały zebrane przed I wojną światową przez Akademię Umiejętności w Krakowie. Listy Hozjusza były gromadzone do kontynuacji edycji Hiplera i Zakrzewskiego. Różne ekspedycje polskie do archiwów zagranicznych przed 1939 r. gromadziły *Hosiana*, rejestrowały je i partiami ręcznie kopiowały. Te materiały, zgromadzone w 24 tekach, są obecnie w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (ul. Sławkowska 17). Komisja Historyczna zapoznała się z nimi i poszła szlakiem wytyczonym, znacznie poszerzając zakres poszukiwań. Przedmiotem penetracji były najważniejsze archiwa i biblioteki polskie oraz zagraniczne.

Poniżej przedstawiamy efekty poszukiwań. Przytaczamy tylko kodeksy, w których odnaleziono korespondencję Hozjusza, natomiast pomijamy milczeniem kwerendę o efekcie negatywnym, to znaczy te archiwa, w których szukano, ale nic nie znaleziono. Bp Jan Obłąk w 1968 r. wystosował pismo do biskupów wszystkich diecezji w Polsce z prośbą o pomoc w tej kwerendzie na ich terenie. Otrzymał odpowiedzi, ale z bardzo skromnym efektem. W wykazie kodeksów tylko przy niektórych z nich podajemy liczbę listów do i od Hozjusza.

POLSKA

1) **Archiwum Archidiecezji Warmińskiej**, do 1945 r. we Fromborku, obecnie w Olsztynie. Jest tu bardzo dużo listów do Hozjusza, natomiast listów oryginalnych Hozjusza stosunkowo niewiele i nie należy się temu dziwić, bo archiwum to powstało przede wszystkim na bazie kancelarii odbiorcy i co najwyżej należy w nim szukać kopii lub minut listów Hozjusza, oryginały zaś poszły z Warmii w świat.

W Archiwum Archidiecezji Warmińskiej listy do Hozjusza znajdują się głównie w dziale D, gdzie jeszcze w XIX w. zgromadzono korespondencję różnych osób do biskupów warmińskich. Listy do Hozjusza zawarte są w kodeksach: D 1, 2, 6, 9-16, 24, 26, 28, 33, 37, 38, 64, 70-72, 87, 101, 110, 111, 113, 120b, 122, 126, 132. Listy pisane własnoręcznie przez Hozjusza głównie do Marcina Kromera zajmują cały obszerny kodeks D 19. Te listy do archiwum przekazał zapewne ich adresat, czyli Marcin Kromer, nie mogą być zatem zaliczone do listów zebranych przez Hozjusza (nikt nie pisze listów sam do siebie). Duża grupa listów adresowanych do Hozjusza i pewna niewielka liczba listów pisanych przez Hozjusza znajduje się w kodeksach Ab 2 i Ab 4. Niewielkie ilości dokumentów Hozjusza znajdują się w luźnych koperatach, w dziale *Dokumenty Kapituły*. Listy do i od Hozjusza dokładniej przebadał i wykorzystał Antoni Eichhorn w dwutomowej monografii *Der emländische Bischof und Cardinal Stanislaus Hosius*, Bd. 1-2, Mainz 1854-1855. Ustalił on, że tych

listów w tymże archiwum jest ponad 3500. W t. 1, na s. 17 pisał: „Im Bischöflichen Archive daselbst finden sich mehr als 3500 Originalbriefe grösstentheils von und an Hosius vor”. Eichhorn nie korzystał z innych archiwów – warmińskie dało mu dość materiałów do tej monografii. Listy te początkowo leżały luzem, ale biskup warmiński Ignacy Krasicki polecił ułożyć je chronologicznie i oprawić w kodeksy, które przetrwały do naszych czasów. Porządkujący te listy popełnili wiele niedokładności, przez co utrudnili pracę korzystającym z tych zbiorów.

2) **Biblioteka Jagiellońska w Krakowie.** Po śmierci Hozjusza jego wierny sekretarz Stanisław Reszka przekazał do Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego całą spuściznę epistolograficzną Kardynała, która była przy nim w Rzymie w jego rezydencji przy kościele Santa Maria di Trastevere. Komisja Historyczna dokładnie przebadła te rękopisy i znalazła tam wiele listów do i od Hozjusza. Listy oryginalne, pisane przez Hozjusza, zebrane są w jednym kodeksie o sygnaturze „Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps 60”. Zawarte są tam listy własnoręcznie pisane przez Hozjusza do Kromera z l. 1537-1579. Kodeks jest obszerny, liczy 1282 strony i oprawiony jest w trzech częściach o ciągłej paginacji. Co do treści i formy kodeks ten stanowi całość razem ze wspomnianym kodeksem autografów Hozjusza, przechowywanym w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej, Archiwum Biskupie D 19.

Listy i dokumenty Hozjusza Komisja Historyczna znalazła i zarejestrowała także z innych kodeksów w Bibliotece Jagiellońskiej. Odnajdujemy tam w wielkiej ilości minuty listów Hozjusza pisanych przez dwóch sekretarzy, Walentego Kuczborskiego i Stanisława Reszkę. Kardynał zapewne im dyktował albo dawał wskazówki, co w danym liście należy ująć. Najwięcej tych minut zawiera kodeks nr 61. Składa się on z 23 osobno oprawionych fascykułów, o objętości od 18 do 60 kart. Są tam minuty listów z l. 1560, 1571, 1574 i 1576. W kodeksie nr 63, liczącym 458 stron, zawarte są minuty listów Hozjusza z okresu nuncjatury wiedeńskiej i legacji papieskiej na Sobór Trydencki – są one pisane głównie przez Kuczborskiego. Minuty listów Hozjusza znajdujemy w kodeksach nr 160-162. W sumie Komisja Historyczna znalazła listy i dokumenty Hozjusza w 31 kodeksach Biblioteki Jagiellońskiej, których szczegółową zawartość nie sposób tu przedstawić.

Wszystkie listy oryginalne pisane przez Hozjusza, które nie ukazały się w bloku systematycznej publikacji, Komisja Historyczna w formie maszynopisu przedłożyła bpowi Orlowskiemu, który w 1985 r. złożył je w Kongregacji.

3) **Biblioteka Czartoryskich w Krakowie.** Komisja Historyczna znalazła przede wszystkim listy do Hozjusza i w niewielkiej ilości listy przez niego ekspediowane, w dwudziestu kodeksach, mających sygnatury: nr 240, 241, 291, 307, 376, 403, 1603, 1605-1613, 1615, 1618, 1620, 1637. Wymienione kodeksy należały do Archiwum Archidiecezji Warmińskiej i zostały zrabowane przez Szwedów podczas trzech wojen, głównie podczas pierwszej, w l. 1626-1635. W Szwecji nabył je w XIX w. książę Adam Czartoryski. Listów pisanych przez Hozjusza jest tu niewiele. Oryginalne listy (oprócz ujętych w systematycznej publikacji) zostały przez Komisję Historyczną przepisane i w formie maszynopisu przekazane do Kongregacji w 1985 r.

4) **Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie.** Listy Hozjusza Komisja Historyczna znalazła w dwóch kodeksach, ale w niewielkiej liczbie.

5) **Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.** Komisja w dwóch kodeksach znalazła pewne materiały na temat Hozjusza jako kanonika krakowskiego.

6) **Archiwum Ojców Dominikanów w Krakowie.** Komisja znalazła jeden oryginalny list Hozjusza z 29 VIII 1565, który został wydany w systematycznej publikacji.

7) **Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.** Kopie listów do i od Hozjusza oraz pewne materiały uboczne Komisja znalazła w kodeksach nr 2256, 3502 i 5158. Biblioteka ta przechowuje nadto tzw. *Teki Hozjańskie*, w 24 skoroszytach, w których są odpisy wielu listów do i od Hozjusza z różnych bibliotek krajowych i zagranicznych. Materiały te zbierała Akademia Umiejętności z myślą o kontynuacji edycji Hiplera i Zakrzewskiego. Oryginałów brak.

8) **Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku.** Komisja Historyczna znalazła tu listy do i od Hozjusza oraz pewne materiały dotyczące tej postaci, w kodeksach nr 230, 231, 241, 242, 252, 1082, 1536 i 1845. W kodeksie nr 241 na s. 356 jest zapis: „Concordat cum originalibus, Heilsbergae 3 Novembris 1779 – Ignatius Krasicki”. W kodeksie nr 252 jest około 100 oryginalnych listów Hozjusza do króla Zygmunta Augusta i są to jedyne listy oryginalne Hozjusza w zbiorach tej biblioteki.

9) **Biblioteka im. Raczyńskich w Poznaniu.** W rękopisie nr 310 Komisja znalazła kopie czterech mów i jednego listu Hozjusza.

10) **Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu.** Kopie kilku listów do i od Hozjusza oraz inne materiały dotyczące tej osoby Komisja znalazła w kodeksach nr 77, 163-156, 168, 170, 197, 334, 387, 401, 624, 1042, 1159 i 5830. W tym ostatnim kodeksie jest 9 listów oryginalnych Hozjusza do Montio z l. 1562-1570.

11) **Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.** W zespole *Biblioteka Ordynacji Zamoyskich*, w kodeksach nr 954 i 955 znajduje się ponad 100 oryginalnych listów króla Zygmunta Augusta do Hozjusza, z l. 1558-1571; kilka pism urzędowych do Hozjusza zawiera *Libri legationum*, nr 19.

12) **Archiwum Diecezji Chełmińskiej w Pelplinie.** Znalezione kopie kilku listów do i od Hozjusza.

13) **Archiwum Metropolitalne w Gnieźnie.** Znalezione kilka listów od Hozjusza.

14) **Biblioteka Miejska w Bydgoszczy.** Znalezione pojedyncze listy Hozjusza.

15) **Archiwum Państwowe w Toruniu.** Również znalezione tylko pojedyncze listy Hozjusza.

16) **Archiwum Państwowe w Gdańsku.** Korespondencja tego miasta z Hozjuszem znajduje się w kodeksie nr 300/53-271. Jest tam 13 oryginalnych listów Hozjusza do tego miasta. Pisane były wyłącznie po niemiecku i w takim języku miasto odpisywało Kardynałowi. Rejestr listów miasta Gdańska do Hozjusza wpisany jest do kodeksu: Missiva 300, 27/29.

WŁOCHY

1) **Archivio Segreto Vaticano.** Źródła do postaci kard. Stanisława Hozjusza w tym archiwum dobrze poznał o. Wojtyska podczas kwerendy do pracy doktorskiej, a potem w 1970 r. podczas badań prowadzonych z ks. Szorcem, trwających do lipca

1971 r. Ks. Szorc prowadził kwerendę w tym archiwum i w innych archiwach włoskich, wspierany przez postulatora, o. Michała Machejka.

W Archiwum Watykańskim źródła do dziejów Hozjusza znaleziono w następujących zespołach akt:

- Nunziatura di Polonia, vol. 4, 5, 8, 9, 17, 19, 172;
- Consilio di Trento, kodeksy nr 11, 32, 35, 50, 71, 138, 149, 150;
- Armadium 30, t. 251;
- Armadium 39, t. 60;
- Armadium 41, t. 68;
- Armadium 42, t. 10, 13, 21-23, 25, 26, 29, 32, 34;
- Armadium 44, t. 2-4, 6, 7, 10-12, 14, 15, 17, 18, 20, 24, 28, 29, 32, 41, 42;
- Segretaria Brevium, t. 1, 3, 6, 7, 14, 15, 24, 30-32, 41 (tu na k. 16 breve papieża Grzegorza XVI z 3 X 1577 dla Hozjusza, zawierające *facultas testandi*; podobnych breve jest więcej), 42, 44, 78, 86;
- Carte Farnesiane, t. 7, 15;
- Lettere Principi, t. 22, 24, 31, 36, 42;
- Miscellanea armandium II, t. 60, 68, 69, 92, 100, 116 (tu fragmenty dzieła Hozjusza *Contra Brentium*);
- Miscellanea armandium XV, t. 225;
- Fondo Borghese, serie I, t. 163-169, 221, 607, 622, 934;
- Archivum Arcis, armandium I-XVIII, nr 4288 (tu dziesięciostronicowy dokument, zatytułowany *Imago vera Episcopatus Regni Poloniae fidei idiota, Anno Domini 1569*; jest tam bardzo surowa ocena biskupów polskich i pozytywna ocena Hozjusza, którego określa jako „lux in tenebris”), nr 6540, nr 5211;
- Regesta Lateranensia, t. 1783;
- Epistolae ad Principes, t. 2;
- Minute Brevium, nr 9519, 11307, 11308, 13403;
- Germania, t. 64;
- Confalonieri, t. 59;
- Spagna, t. 4;
- Carpegna, t. 118;
- Regesta Vaticana, t. 1924 (tu *facultates* dla Hozjusza jako nuncjusza w Wiedniu z 19 III 1560).

2) **Bibliotheca Apostolica Vaticana.**

- Vaticani Latini, t. 1980, 3432, 3933, 5666, 6189, 6190, 6201, 6210, 6212, 6414, 6416, 6547, 7042, 7124, 7160, 8748, 9066, 10952;
- Barberini Latini, t. 815, 817, 822, 852, 853, 2412, 5798, 6509;
- Ottoboniani Latini, t. 2419, 2519, 3206;
- Reginenses Latini, t. 387, 2023;
- Chigi, t. L II 62 (tu oryginalne listy Hozjusza do kardynała Rodolpho Pio).

3) **Archivum Romanum Societatis Jesu – Roma.**

- Epistolae Cardinalium, v. 1552-1615, v. 1639-1659;
- Epistolae externorum (episcoporum), t. 10, 23, 104, 105;
- Epistolae Principium, t. 25-27;
- Germania, t. 104-107, 120, 121 I.

W sumie w archiwum tym znaleziono około 100 listów do i od Hozjusza.

4) **Archivum Pontificii Universitatis Gregoriana** – **Roma**. Kodeksy nr 240, 612, 648.

5) **Bibliotheca Valliceliana** – **Roma**. Rękopis K 13, J 56.

6) **Archivio Graziani e Graziani Magherini** – **Città di Castello**. Archiwum prywatnie udostępniła w 1971 r. ks. A. Szorcowi i o. M. Machejkowi właścicielka, Teresa Mels-Coloredo, mieszkająca we Florencji. Część listów wykupił generał bp Józef Gawlina i hrabia Emeryk Hutten Czapski. Obecnie niektóre te listy są przechowywane przy kościele polskim w Rzymie, via delle Bothege Oscure. Komisja Historyczna posiada kopie kserograficzne dokumentów dotyczących kardynała Hozjusza. Samo archiwum podobno sprzedano do USA.

7) **Archivio di Stato** – **Firenze**. Rękopis *Mediceo* 54, 660, 4466, 5100. Carte Stroziane, v. I 137, 138.

8) **Biblioteca Universitatis** – **Bologna**. Rękopis *Miscellanea Tioli* 2948, v. V.

9) **Biblioteca Comunale** – **Forlì**. Rękopis *Autografi Piancastelli*, w którym jest wspólny list czterech kardynałów delegatów papieskich na Sobór Trydencki, w tym od Hozjusza.

10) **Archivio di Stato** – **Modena**. Cancellaria Ducale Estense, rękopis (busta) B 110, XXII; B 1138A (tu trzy oryginalne listy Hozjusza do księcia Ferraty); 1382 A/41 (tu znajduje się osiem oryginalnych listów Hozjusza do księcia Ferraty Hipolita d'Este i jeden do jego brata, kardynała).

11) **Biblioteca Palatina** – **Parma**. Codex palatinus 1019, fasc. V.

12) **Archivio di Stato** – **Parma**. Rękopis *Cardinali* nr 135. W obu archiwach Parmy po przejrzeniu wielu kodeksów znaleziono tylko dwa oryginalne listy Hozjusza.

13) **Archivio di Stato** – **Mantova**. Archiwum rodu Gonzagów. Znaleziono tylko jeden list do Hozjusza, rękopis Busta 1945.

14) **Biblioteca Comunale** – **Trento**. Rękopis 118, 122, 124. W zbiorze *Corrispondenza Madruzziana* listów Hozjusza nie znaleziono, chociaż Hozjusz był w bliskich kontaktach z kardynałami Christofero i Ludovico Madruzzo.

15) **Biblioteca Nazionale** – **Napoli**. Rękopis XIII AA 56 – tu korespondencja Hozjusza z kardynałem Girolamo Saripanto.

16) **Archivio di Stato** – **Napoli**. Według informacji udzielonej w 1971 r. przez dyrektora archiwum były tam w dziale *Carte Farnesiane* listy Hozjusza, ale podczas II wojny światowej Niemcy gdzieś je wywieźli.

17) **Biblioteca Ambrosiana** – **Milano**. Rękopis F 74, 91, 173.

18) **Archivio di Stato** – **Torino**. Rękopis *Lettere Cardinali 1563-1573*, mazzo 3; *Fondo Altieri*, mazzo 59.

AUSTRIA

1) **Haus- Hof- und Staatsarchiv** – **Wien**.

Religionsakten 5-8;

Römische Hofkorrespondenz 3, 5;

Polen 9, 12, 13, 18, 20-24, 28-30.

NIEMCY

1) **Bayerisches Hauptstaatsarchiv – München.** Rękopisy Staatsverwaltung 2721-2723, 2780, 2786.

2) **Bayerische Staatsbibliothek – München.** Codex lat. 715a, 7241.

3) **Archiv Preussischer Kulturbesitz, Staatsarchiv Königsberg, Berlin – Dahlem.** (Po 1945 r. przechowywane w Göttingen, potem przeniesione do Berlina).

Herzogliches Briefarchiv C 1, C 1a, K 4;

Ostpreussischen Folianten 73, 74.

Wszystkie listy Hozjusza do księcia pruskiego Albrechta von Hohenzollern i odpowiedzi księcia opublikował w formie streszczenia (regestu) Stefan Hartmann w trzech tomach dzieła *Herzog Albrecht von Preussen und das Bistum Ermland*, Bd. 1, 1525-1550, Bd. 2, 1550-1568, Bd. 3, 1568-1618, Köln, Weimar, Wien 1991, 1993, 1994.

4) **Forschungsbibliothek – Gotha.** Rękopisy A 381-385. W tych pięciu kodeksach są 332 oryginalne listy, większa część pisanych do Hozjusza, a stosunkowo niewiele listów pisanych przez Hozjusza. Wydał je wspomniany Cyprianus.

FRANCJA

1) **Bibliothèque National de Paris.**

Rękopis *Fonds Latin* 6063, 15967, 20459;

Nouvelle acquisition Français 5128;

Collection Dupuy 300, 541, 936;

Mss. Italiens 1183.

SZWECJA

1) **Universitetsbiblioteket – Lund.** Rękopis *Historia Poloniae*.

2) **Stifts och Landsbiblioteket – Linköping.** Rękopis Brev 26 (zawiera 81 oryginalnych listów do i od Hozjusza z l. 1539-1569).

3) **Riksarkivet – Sztokholm.**

Extranet IX Polen, t. 113, 128, 129, 147, 148;

Italica 1, rękopis K 73.

4) **Universitetsbiblioteket – Uppsala.**

Rękopis H 156, 157;

Vestin 794.

ZAKOŃCZENIE

Komisja Historyczna najbardziej intensywne poszukiwania przeprowadziła w l. 1970-1973. Brali w niej udział o. Wojtyśka i ks. Szorc, po 1973 r. kwerendę uzupełniającą do chwili obecnej prowadzi ks. Szorc. Komisja jest przekonana, że zebrała wszystkie oryginalne listy kardynała Stanisława Hozjusza do różnych osób, nieobjęte systematyczną publikacją. Listy już publikowane przekazała w formie kopii kserograficznych, zaś niepublikowane w formie maszynopisów. Teksty te w 1985 r. bp Jan Obłąk przekazał Stolicy Apostolskiej.